

A SZLOVÁK KISEBBSÉGEK A KÖZÉP- ÉS DÉLKELET-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN A fejlődési dinamika tendenciái

DOI 10.35402/kek.2024.3.16

Abstract

The aim of this paper is to characterize Slovak minorities in the countries of Central and South-eastern Europe (Hungary, Romania, Serbia and Bulgaria) with regard to the trends of their developmental dynamics. The analysis of these processes will be based on the concept that characterizes cultural processes over time as a relationship of continuity and discontinuity. We investigate if the processes of tradition, i.e. permanence, or the trends of innovation, i.e. change, were more dominant in the development of Slovak minorities and how it related to factors of continuity or discontinuity.

Keywords: Slovak minorities, cultural processes, continuity and discontinuity

Absztrakt

A tanulmány célja a Közép- és Dél-európai országok (Magyarország, Románia, Szerbia és Bulgária) szlovák kisebbségének jellemzése fejlődési dinamikája szempontjából. Elemzésünk a folyamatossággal és megszakíttósággal leírható kulturális folyamatokon alapszik. Azt vizsgáltuk, vajon a hagyományok megőrzésének vagy az innovációnak van-e meghatározó szerepe a szlovák kisebbség formálódásában, és hogy ez hogyan függ össze a folyamatossággal illetve diszkontinuitással.

A szlovákok tömeges kivándorlása tekintetében két fő időszakot és két alapvető földrajzi irányt különböztetünk meg. A régebbi hullám a 18. és 19. századra nyúlik vissza, és az akkori Magyar Királyság keretein belül zajlott. Az újabb hullám a 19-20. század fordulójától Nyugat-Európa fejlett ipari országaiba és a tengerentúlra irányult, elsősorban az észak-amerikai országokba. Ebben a dolgozatban az akkori Felső-Magyarország szlovákok lakta területéről a hatalmas - magyarul Alföldnek nevezett - Duna-Pannon síkságra irányuló mozgásokra hívom fel a figyelmet.

A Duna - Pannon síkság területének egy része a mai Magyarországon van, más részei 1920 után Románia, Szerbia és Horvátország határán fekszenek.

Az Alföld földrajzi egységnek megfelelően, az ide vándorló szlovákokat Szlovákiában alsó-alföldi szlovákoknak nevezik. Ez utal azokra a szlovákokra is, akik a 19. század végén Bulgáriába települtek át (Sirácky 1975:173). A szerb és román irodalomban az Alföld földrajzi egységet Pannónia, az ott élőket pannon telepések néven említik.

A szlovákok Magyarország déli részeire történő migrációja az oszmán törökök a Habsburg Monarchiából való kiűzése után, valamint a karlovci (1699) és a požareváci (1718) békeszerződések aláírása után indult el. Ezzel megnyílt a lehetőség a Duna-Pannon síkság hatalmas, de a török háborúk miatt demográfiailag és gazdaságilag lepusztult területeinek benépesítésére. A szlovákok e migrációs lendületét egyrészt a családok megélhetését biztosító földszerzés lehetősége, másrészt a felvidéki magyar megyékben tapasztalható heves reformációellenes és rekatolizációs nyomás adta. Ennek hatására mintegy 40 000 szlovák család, mintegy 200 000 ember hozott létre két tucat szlovák etnikai, nyelvi szigetet Magyarországon déli részeken, a Duna-Pannon síkságon. E telepések több mint kétharmada az evangélikus-lutheránus felekezethez tartozott (Sirácky 1966:9, Divičanová 1996:9, Sklabinská-Mosnáková 2013:8). A 19. század közepén a legnagyobb szlovák települések, azaz a legtöbb szlovák telepes a Békés-csanádi régióban (83 000 fő) és (1849 után a Szerb) Vajdaságban (54 000 fő) volt, ami együttesen 140 000 főt tett ki (Botik 2019:11).

A 19. század közepétől kezdve a szlovák nemzetépítési elképzelések keretében olyan kezdeményezések indultak meg, amelyek célja az volt, hogy ezeket a szlovák településeket egy Alsó-Szlovákia nevű szubetnikai egységbe integrálják (Kmet'2012:224). Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása (1918) után ezt a szlovák enklávé-diaszpóra tömörülést több részre osztották, amelyek az új utóállamokhoz (Magyarország, Románia, Jugoszlávia) kerültek, ahol nemzeti kisebbségi státuszt kaptak, anyanyelvük megőrzésének jogával és a kisebbségi intézmények etnikai alapon történő megszervezésével (Trüttschler 2010:66).

A jelen dolgozat célja a közép- és délkelet-európai országokban (Magyarország, Románia, Szerbia

és Bulgária) élő szlovák kisebbségek jellemzése fejlődési dinamikájuk tendenciái szempontjából. E folyamatok elemzése során Lubomir Lipták történész azon koncepciójára támaszkodom, miszerint „minden, ami az időben történik, az a folytonosság és a megszakítottság viszonya” (Lipták 2000:14). Így az, hogy a szlovák kisebbségek fejlődésében a hagyomány, azaz az állandóság folyamatai, vagy az innováció, azaz a változás tendenciái voltak-e dominánsabbak, attól függött, hogy a folytonosság vagy a diszkontinuitás tényezői voltak-e a fejlődési dinamikájuk mozgatórugói.

Az alföldi szlovákokról az volt a hagyományos vélemény, hogy „mind nagyon szegények voltak, minden vagyonukat a hátukon hozták” (Mráz 1948:27). Azt azonban tudni kell, hogy kivándorlók felszereléséhez hozzátartoztak a szellemi értékek is, mind a lutheri kegyesség, mind a regionális szlovák nyelvjárásokból, valamint a paraszti életforma és folklór hagyományaiból álló kulturális összetevők. A kollektív emlékezet ilyen potenciáljával eltökélten vágtak neki az alföldi vagy pannóniai létnek.

A szlovák telepéseknek számos kedvező feltétel adott volt ahhoz, hogy örökölt vallási és kulturális értékeik az új környezetben is folyamatosan fennmaradjanak. Először is például több földbirtokos eleget tett a telepések kérésének, hogy „válásuk szerint szolgálhassák az Úr Istent, és hogy a hit- és vallásszabadság biztosított legyen számukra” (Žilinský 1872:21). Továbbá népes helyi közösségeket és nyelvszigeteket hoztak létre, amelyek nemcsak több száz, hanem sok ezer emberből álltak. A folyamatos tendenciákhoz hozzájárult az is, hogy a szlovákok földet keresve vándoroltak Magyarországra déli területeire. Így Mráz Andrej joggal jegyezte meg, hogy „az alföldi szlovákok történetét megírni annyi, mint mindenekelőtt a parasztember sorsát megvilágítani” (Mráz 1948:19). A parasztcsaládok nagyfokú gazdasági önállósága lehetővé tette, hogy a család minden tagja a családi gazdaságból éljen, így a parasztcsaládokat nemcsak a gazdasági önállóság, hanem a társadalmi bezárkózás is jellemezte. Ez pedig jelentősen erősítette a védelmi mechanizmust, amelynek része volt az etnikai és felekezeti endogámia, azaz kötelezően, csak a saját vallási és nemzeti csoportjukból választhattak házaspárt (Uherek - Beranská 2011:12). A fent említett demográfiai, gazdasági és társadalmi tényezők olyan jelentősek voltak, hogy ezeknek köszönhetően a szlovák telepések nemcsak demográfiailag, hanem nyelvileg, kulturálisan, felekezetiileg és etnikailag is képesek voltak új környezetben is a társadalmi és kulturális

reprodukcióra. Az örökölt hagyományok, valamint a vallási és nemzeti identitás hosszú távú stabilitása inspirálta a romániai Nadlacból (Nagylak)¹ származó Ondrej Štefanek költőt, hogy Történelmünk című versében hirdesse: - *Tartunk, mint por az utakon!* (Štefanko 1980:60).

A szlovák telepések életét az Alföldre érkezésük óta nemcsak folyamatos, hanem megszakított tendenciák is kísérik. Ennek oka, hogy távozásukkal megszakították az addig fennálló (területi, gazdasági, társadalmi nyelvi és kulturális) köteleket a korábbi felső-magyarországi településeikkel, míg a jelentősen eltérő pannóniai környezettel, valamint a helyi soknemzetiségű és sokvallású lakossággal analog kapcsolatokat kezdtek kialakítani.

A szlovák telepések a pannon településekre való megérkezésük után azonnal szembesültek azzal a problémával, hogy miből építsenek házakat. A nyugati kárpáti típusú fa- vagy kőépítésű házakról szó sem lehetett, mivel az alföldi természeti környezetre jellemző volt a fa és a kő építőanyagok hiánya. A 18. századi Alföldet elvadult, műveletlen táj, a folyók szabályozatlansága, gyakori áradások, árvizek jellemezték, ahol a fűz, a nád és a nádas volt a jellemző. (Marković 1748:11). Így amikor a szlovákok ilyen környezetbe érkeztek, az első és szükséges kulturális újításuk az ott rendelkezésre álló építőanyagokon - föld, fűz és nád - alapuló építési technológiák átvétele volt. Ily módon nemcsak házaikat és gazdasági épületeiket építették, hanem - ahogy Ludovít Haan feljegyezte a Békéscsabán élő szlovákokról - „már az első évben fűzfából szőtték és sárral töltötték ki azt az épületet, amely öt éven át Isten temploma volt számukra” (Haan 1866:14). A vesszőfonatos sövényfal építési technika nemcsak új volt a betelepülő szlovákok számára, hanem praktikus is, mert a karós szerkezetű fonott épületek jól ellenálltak az árvizeknek, így túléltek és könnyen újjáépíthetőek voltak a vízkár után.

A 18. század közepétől, amikor a Duna-Pannon medencét a folyók szabályozása, a mocsarak lecsapolása és a csatornák építésével ármentesítették, a házak építésénél a fonott technológiák helyett a föld technológiákat (*vert, rakott, vályog, gyeptégla*) technikákat kezdték alkalmazni. Európában a Pannon-medence a földből épített házak egyik

¹ NagyLak, (románul Nădlac, szlovákul Nadlak) 1920-ig Magyarország Csanád vármegye települése. A Trianoni békeszerződés értelmében Romániához csatolták, és Arad megyéhez tartozik. 1739-ben vándoroltak ide szlovák telepések, és 1910-ben a kisváros 55 %-a szlovák volt. (Szer.)

legkiterjedtebb területe volt. Az ősi föld építkezés (Mencl 1956:82) kezdetleges formái egészen a 19. század végéig és a 20. század elejéig fennmaradtak ezen a területen.

A 18. és 19. században, amikor különböző európai országokból telepesek érkeztek a Duna-Pannon síkságra, azt tapasztalták, hogy az itt élő magyarok, majd a románok és szerbek házai is földből készült technológiával készültek. A források szerint az itt gyökeret eresztett szlovákok a földdel való építkezés technológiájának teljes skáláját átvették. A korai időszakban, a 18. század első felében, amikor a török pusztítás után az Alföldet még hatalmas, műveletlen földterületek borították, Nadlac/Nagylak krónikásai feljegyezték, hogy több szlovák telepes első házát kb. 30x20x15 cm-es földtömbökből építette, amelyeket gyökerekkel együtt vágtak ki a füves talajból, majd a tervezett ház vagy melléképület falát vagy falait ezekből emelték fel (Rohárik 2010:132). Ez az építési technológiát a honfoglalás óta alkalmazták a magyarok, tőlük terjedt el a betelepültek gyakorlatába. A füves gyeptéglákat, földtömböket hantnak (rögnek) nevezték magyarul, az építő mestereket pedig hanthányóknak, hogy megkülönböztessék őket a vályog- és téglakészítőktől (Balassa - Ortutay 1979:134).

A föld építkezés egy másik technikáját is átvették a szlovák telepesek, így a magyarországi Tótkomlóson (Slovenský Komlós) is. Egy magyar néprajzkutató, Vajkay Aurél rakott falnak nevezte el ezt, ami szlovákuul intarziás falat jelent. Az építkezéshez 20-30 szekérnyi földet hoztak, azt törekkkel, apró szalmával összekeverték, vízzel leöntötték és két pár lóval letaposták. Ebből a törekes sárból a kezükkel dinnye nagyságú gömbölyű darabokat formáltak, amelyeket a tervezett ház falába helyeztek (Vajkay 1974:142). Mivel ez a technológia hasonlít a fecskéfészék készítésének folyamatára, ezért a magyar fecskerakás /fecskahalom/ kifejezést vették át rá (Balassa - Ortutay 1979:134).

Az egész Duna-Pannon síkságon, valamint a szlovák telepesek valamennyi lakóhelyén a legelterjedtebb építési technológia a *vert fal* vagy *döngölt fal* volt. Az építés során az agyaggal, téglával, kővel megalapozott alapra két, a falak vastagságát (30-40 cm) meghatározó zsalut, fakalodát állítottak, és közé agyagos földet rétegeztek, minden réteget jól ledöngölve. Kezdetben a telepesek saját maguk építették ilyen módon házaikat. Voltak azonban olyan falvak, ahol munkacsoportok alakultak, hogy megrendelésre építsenek ilyen építményeket (Bujtár 2002:7).

Nemcsak a vályogházak építési technológiájának újszerű formái, hanem a ház belső terének fő elemével, a szobában lévő kemencével kapcsolatos újítások is bekerültek a szlovák telepesek életébe. Az a tény, hogy a fa hiánya miatt a kemencében tüzelőanyagként azt kellett használniuk, ami a betakarítás után a mezőgazdasági terményekből megmaradt, főként a szalmát, kukoricaszárát és a szarvasmarhák által megrágott kukoricacsutkát. Mivel az ilyen tüzelőanyagot a fával ellentétben alacsonyabb fűtőérték jellemezte, és inkább hosszú lánggal égett, de alacsonyabb hőfokon, a szlovákoknak ezt figyelembe kellett venniük a kemence formájának és technológiájának megújításánál. Az északi megyékben használt vastag falú, kőből készült, fekvő, prizma alakú kemence helyett kénytelenek voltak vékony falú, sárból készült, kör alakú, illetve az Alföldön álló, iglu vagy kúp alakú kemencéket építeni. Andrej Školka a Poľný Berinčok/Mezőberényről szóló monográfiájában ilyen kemencéről ír: „A leendő kemence formáját hosszú rudakból alakították ki, és ezt a vázat 2-2,5 hüvelyk vastagságú sárral töltötték ki. Száradás után a kemencében tüzet gyújthattak, amely a rúdvázat elégette és az agyaghéjat pirosra égette” (Skolka 1988:129). A szlovák telepesek ezt a fajta vékonyfalú agyagkemencét a helyi magyaroktól vették át, akik *boglyának*, *búboskemencének* vagy akár *banyakemencének* nevezték. Előfordulásukat a 15. századtól kezdve dokumentálták (Barabás 1997:158).

Nyilvánvaló tehát, hogy a szlovák telepeseknek, miután megérkeztek az Alföldre, először meg kellett küzdeniük az akkori pannóniai természeti környezettel, az ahhoz való alkalmazkodással. Az új építési technológiák elsajátítása mellett azonban a családfenntartás gazdasági kihívásai is előtűntek álltak. Az Alföldön komplex gazdálkodást folytathattak, így az állattenyésztést (szarvasmarha, juh, sertés, baromfi) és a mezőgazdasági termesztést (búza, rozs, zab, kender, zöldség, gyümölcs).

Megszakító tendenciák és további újítások azonban akkor kezdődtek, amikor a 19. század folyamán a szlovák kivándorlók számára is ismeretlen importnövények, az újvilági növények - burgonya, kukorica, sütőtök, dinnye, paprika, paradicsom, cirok, komló, dohány - széles skálája kezdett gyökeret verni. Termesztésük nem csak új agronómiai gyakorlatok átvételét követelte meg, hanem az újítások széles skáláját is, amelyek e növények felhasználási módjaival kapcsolatosak. Ezt egy ilyen kultúra, a kukoricatermesztés példáján próbálom konkretizálni.

A kukoricatermesztés fontos segítséget jelentett a mindennapi étrend bővítésében, amely számos új kása- és tésztaételrel bővítette a táplálkozást. A sertésstenyésztésben hozta a legnagyobb újítást, számos előnyei voltak a kukoricával való etetésnek. Elsősorban a könnyen emészthető keményítő magas aránya miatt, amely szinte teljes egészében zsírrá és fehérjévé alakult át. Ez tette lehetővé, hogy a rendszeres legeltetéssel járó extenzív állattartásról áttérjenek az intenzív állattartásra. Ezáltal a hizlalási idő két-három évről kevesebb, mint egy évre csökkent. A tenyésztési rendszer elindította az átállást az importált fajtákra, mint a *pfieffer*, a *cornwal* és a *berkshire*, amelyek fokozatosan kiszorították az őshonos mangalicát, mivel ezek egyenlő arányban szolgáltattak zsírt és húst, míg a mangalicát elsősorban az előállított szalonna vastagsága miatt értékelték. Az importált sertésfajták lehetővé tették, hogy a hazai vágási termékek köre számos új elemmel - sertézsírral, krokettekkel, darált sertéshússal, májjal - bővüljön. És persze a hírhedt alföldi kolbász, amelyet az importált őrölt paprika tartósító funkciója is segített (Pálenkáš 1900:115, Dedinszky 1981:101).

A migráció- és kisebbségkutatásban fontos kérdés, hogyan alakultak a soknemzetiségű és sokfélekezetű alföldi környezetben. A békéscsabai evangélikus lelkész és neves történész, Ludovít Haan feljegyezte, hogy „a szlovák telepések első gondja az volt, hogy egyházzá szerveződjének új településükön” (Haan 1866:14). Ez egy alapszervezeti és önkormányzati egység - az egyházköztség, valamint a vallási és közösségi élethez szükséges infrastruktúra - templom, harangláb, plébánia, iskola és temető - kialakítását jelentette. Ezek a feltételek egyesítették az egyházi közösséget, erősítették annak lelki és közösségi összetartozását, ami lehetővé tette annak folytonosságát. Ugyanakkor érzelmi kötődést ébresztettek az új környezethez, és legitímálták az új hazára való igényüket. A többfélekezetű és több etnikumú településeken a csoportos elkülönülést gyakorolták. Minden csoportot a falu egy-egy elkülönített részén telepítettek le, és a közösségi infrastruktúrát is oda koncentrálták. Ehhez kapcsolódott az egyes csoportok autonómfélekezetű és etnikai élete.

A szlovák telepések közösségekbe csoportosulására jellemző volt, hogy Felső-Magyarország több régiójából és számos településéről érkeztek a bevándorlók. Ennek következtében az újonnan alakult közösségek többé-kevésbé eltérő szlovák dialektussal, valamint eltérő hagyományokkal – öltözködés, táplálkozás, szokások, folklór stb. rendelkeztek. Ez

az állapot azonban nem maradhatott fenn sokáig, mert egy hagyományos társadalomban fontos feltétel volt a társadalmi normák és a kulturális hagyományok egysége. A hagyományos társadalom kultúrája ugyanis helyi kultúra volt, mert a helyi környezet adottságai alakították (Burke 2005:256). Az elindított konvergens folyamatok eredménye egy új nyelvjárási egység és egy újonnan létrejött kulturális homogenitás volt, amelyre nem található analóg példa korábbi települések esetében (Stolz 1968:230). A helyi vagy közösségi identitás új formái is megszülettek – mi szarvasiak, mi aradácsiak, vagy a csabai kolbász, valamint a pazouszkói éneklés stb. Felix Kutlík tömören fogalmazott, amikor azt mondta, hogy a vajdasági szlovákok „mindannyian orrhangjuk alapján különböztetik meg egymás, és a köntösük alapján meg tudják mondani, hogy ki melyik faluból való” (Kutlík 1888:25). Ezekben az összefüggésekben az az általánosító megállapítás is elhangzott, hogy a szlovák kisebbségek nemcsak azért érdekesek a kutatók számára, mert a felső-magyarországi szülőföldjüktől és az ottani szlovákoktól elszakadva is sokáig megőrizték a szlovákság attribútumait. Ezek elsősorban azért érdekesek, mert sajátos módon, az anyanemzettől eltérő módon ma is őrzik és fejlesztik a szlovákság sokféle kifejezőmódját és értékeit (Botík 2011:13).

Az alföldi szlovákok újszerű, figyelemre méltó sajátosságai közül nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az összes szlovák közösség közül csak a nyíregyházi szlovákokhoz kötődik a *Tirpáci* (Tirpák) csoportnév. Nevüket azzal magyarázzák, hogy az ottani barátságatlan pusztaságra való megérkezésük után keményen dolgoztak és sokat szenvedtek, ezért is szenvedők [trpiaci], *Tirpáci* (Koma 1981:65). A tudományos magyarázat azonban azon alapul, hogy a szlovák telepések egy része a Gömör vidékéről vándorolt be, ahonnan a *teraz* [most] szó helyett az archaikus *trpov* szót is hozták, így ennek megfelelően kezdték őket Tirpáci névvel illetni. Ez a magyar nyelv hatására változott *Tirpáci*, *tirpák* alakra. Hamarosan a nyíregyházi magyarok minden nyíregyházi szlovákot így kezdték el hívni. Figyelemre méltó azonban az is, hogy egy idő után a *Tirpáci*, *tirpák* csoportnév nemcsak a szlovákokra, hanem Nyíregyháza minden lakójára is kezdett vonatkozni. Nem pejoratív csúfnévként, hanem felvilágosító és egyben tiszteletet övező névként. Ennek a jelentésnek a bizonyítéka Ondrej Markuš vallásos prédikátor szlovák nyelven írt „*Tirpáci* éneket” című verse. Magyarul is van egy verses változat a Tirpákok címmel, amelyet a nyíregyházi jogász

Vietorisz István írt.² A város szülötte, Krúdy Gyula nagy magyar író is büszkén vállalta ezt a megnevezést újságírói időszakában - *Én is tirpák vagyok* írásával. A vállalt tirpák identitás bizonyítékai ma is a nyíregyházi kulturális fesztivál - *Tirpák fesztivál* évente megrendezett kulturális ünnepség plakátjain is (Botik - Botiková 2009:21).

Mária Myjavcová nyelvész az újítások és a megszakított fejlődési tendenciák jelentős és a kisebbségi környezetben sajátos tényezőjére mutatott rá a vajdasági szlovákokról írt munkájában: „Tény, hogy több mint kétszázötven év után is, amikor más nyelvek vesznek körül bennünket, és nincs közvetlen kapcsolatunk anyanemzeti közösségünkkel, még mindig szlováknak érezzük magunkat. És viszonylag fejlett nemzeti-kulturális életünk végül is egyfajta garancia arra, hogy szlovákok maradunk. Igaz, a szlovákok minden tekintetben beágyazódtak nem nemzeti környezetükbe. Hiszen nem egy konzervált zárt közösségként élünk itt, hanem szimbiózisban a környezetünkkel. Nem is lehet ez másképp” (Myjavcová 2006:169).

Az interetnikus és interkulturális kapcsolatok eredményeként a szlovák telepeselek életét nyelvi és kulturális kölcsönzések hatották át. 1918-ig az alföldi szlovák nyelvjárások jelentős mértékben érintkeztek a magyar nyelvvel, amely Magyarország hivatalos államnyelve volt. A szlovákok hamar, az alföldi berendezkedésükkel párhuzamosan, elkezdtek a magyar nyelvből átvenni a pannon táj jellegzetes tájképi adottságainak, növényeinek, állatainak neveit, a település, a hagyományos foglalkozások elnevezéseit, sőt, még a rokonsági terminológiákat és közigazgatási kifejezéseket is. A magyar nyelvből átvett szavak megmaradtak a szlovák nyelvjárásokban az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása (1918), valamint a szlovák enklávék és diaszpórák utódállamokba való beolvadása után is. Romániában a román, Jugoszláviában a szerb és a horvát lett számukra a domináns érintkezési nyelv, Magyarországon pedig a magyar maradt. A környező többségi nemzeti közösségekből származó szókölcönzések mellett számos német eredetű, valamint török eredetű szavak is behatoltak a szlovák nyelvjárásokba.

A nyelvi kölcsönzés folyamataiból fontos felismerés rajzolódik ki. A magyar nyelvből, valamint később a románból, szerbből és horvátból származó kölcsönzések széles skálája eredményezték a szlovák nyelvben a hangtani, morfológiai és lexikai adaptációkat. Ez pedig azzal járt, hogy az ilyen

kölcsönzések idővel magukat valóban szlováknak kezdték érezni, a szlovák nyelvjárások természetes részeként. A kontaktnyelvekből és az újonnan betelepült pannon környezetből származó ingerek által kiváltott folyamatok hatására a dunapannon-alföldi szlovák telepeselek szlovák nyelve sajátosan alföldi enklávés vagy kisebbségi vonásokat öltött.

A nyelvi kölcsönzések mellett kulturális kölcsönzések is történtek, amelyeknek gyakran pragmatikus oka volt. Például amikor a gabona cséphadaróval történő cséplését felváltotta a hatékonyabb szemnyerő eljárás, az ökor- vagy lóval való nyomtatás gyakorlata, amely akkoriban nemcsak a Balkánon, hanem a magyaroknál is elterjedt volt (Slavkovský 2006:219).

Pragmatikus okok álltak a menyasszonyrablással történő házasságkötések mögött is, ugyanis, bár elfogadta a közösség ezt a formát, de ebben az esetben a fiatal pár számára nem tartottak költséges lakodalmat (Mladenović 1973:49). Sok kulturális átvétel mögött nincs mindig pragmatikus motiváció, inkább valamilyen ideológiai vagy formai vonzalom áll a háttérben. Ilyen volt például a szerbektől való kölcsönzés, ami a magyaroknál is ismert: az adventben egy tálban vagy cserépben vetett rozs- vagy búzamazag, amely karácsonyra kizöldült, és ezt - az új élet születésének szimbolikájával - beépítették a rituális karácsonyi ünnepkörbe (Bosic 1989:515). A vajdasági Stara Pazovában élő szlovákok a szerbektől zenei, énekbeli ritmikai díszítéseket vettek át, amelyek megjelentek a dalaikban és hangszeres zenéjükben (Kmet' 1972:352).

Amikor Daniel Zajac és Ludovít Haan a 19. század közepén kiadta *A régi és új Nadlak történelmet*, a helyi szlovákok akkori nyelvi helyzetét is jellemezték: „A szlovákok, különösen a férfiak, szinte mind magyarul beszélnek, sőt, mint a többi alföldi szlovák, sok magyar szót is belekevertek szlovák beszédükbe. És mivel a románok szomszédságában élnek, sokan közülük a román nyelvet is annyira kisajátították, hogy alig lehet őket megkülönböztetni a román anyanyelvűektől” (Zajac-Haan 1853:17). A történészek azt állítják, hogy a 19. század közepén a nadlaki (nagylaki) szlovákok már többnyelvűek voltak. Nem mondják azonban, hogy mindannyian, csak „majdnem mindannyian”, sőt csak a férfiak. Tehát tisztázni kell, hogy a tömeges kétnyelvűségről akkor beszélünk, amikor már nemcsak a férfiak, hanem a nők is, valamint minden korosztály és társadalmi kategória kétnyelvűvé válik. Azaz a nadlaki szlovákok is csak a 20. század folyamán jutottak el a kétnyelvűséghez, amikor az

² Vietorisz István, dr.: *Tirpákok - Életkép egy város hőskorából*. Nyíregyháza, 1939.

iparosodás, az urbanizáció és a városi életmód folyamatai a vidéki, agrár környezetben is intenzívebben fejlődtek. Ez azt jelentette, hogy a korábban gazdaságilag és társadalmilag zárt szlovák családok egyre inkább nyitni kezdtek. Így tagjaik magasabb szintű iskolai oktatásban részesülhettek, és a kisebbségi közösségen kívül is tudtak érvényesülni. Ez pedig megnyitotta az utat az interetnikus kapcsolatok és a környező többségi társadalomból érkező - hol román, hol magyar vagy szerb - kulturális hatások növekedése előtt. Az alföldi szlovákoknak a környező más nemzeti társadalommal való növekvő szimbiózisát bizonyítja az etnikailag és felekezetiileg vegyes házasságok számának növekedése. Az ilyen diszkontinuus fejlődési tendenciák hatása kulturális, vallási és végül etnikai kétértelműséget eredményezett. És sok esetben eredeti identitásuk eróziójához és új kulturális és kisebbségi identitásuk keveredéséhez.

Bizonyára nem véletlen, hogy a szimbiózis kifejezést az alföldi szlovákok etnokulturális fejlődésével kapcsolatban használták. Ez arra kötelez bennünket, hogy ezeket az enkláv- vagy kisebbségi közösségeket szinkretikus tartalommal jellemezhető szubetnikai egységeknek tekintsük. Ez azt jelenti, hogy nyelvükben és kultúrájukban, valamint csoportidentitásukban egy hármasság eredetű valóságot képviselnek. Egyrészt a származásukkal, valamint az örökölt nyelvi és kulturális felszereltségükkel kapcsolatosakat, amelyek a szülőföldjüktől való elszakadásukban is folyamatosan fennmaradnak. A második rész azokat a realitásokat, amelyek az interetnikus kapcsolatok és interkulturális kapcsolatok következtében nyelvi és kulturális kölcsönzések formájában, valamint a kétnyelvűség és a kulturális kettőség következtében rárétegződtek az alföldi szlovákok tagjaira. Az alföldi szlovákok szinkretikus jellegének harmadik összetevője pedig az, amit nyelvükben, ruházatukban, étkezési szokásaikban, szokásaikban és dalaikban kisebbségi identitásuk egyedi kifejezéséiként alkottak. Vagyis amit azért alkottak, hogy önmagukká váljanak. Ami megkülönböztette őket az anyaországi viszonyoktól. Ennek a fejlődésnek az eredménye egy olyan csoporttudat lett, amelyet a vajdasági Petrovec költője, Paľo Bohuš a pannoniai környezethez való kötődésként jellemezett.

Felhasznált irodalom

Balassa, Iván – Ortutay, Gyula 1979 *Magyar néprajz*. Budapest: Corvina

- Barabás, Jenő 1997 Tüzelőberendezés, füstelvezetés. In: *Magyar néprajz* IV., s.155-171. Budapest: Akadémia kiadó.
- Bohus, Paľo 1993 *Eseje*. Nový Sad: Obzor.
- Bosič, Mila 1989 Agrárna mágia v ročnom cykle zvykov Slovákov vo Vojvodine. In: *Nový život* 1989, s. 515-521.
- Botik, Ján 2011 *Dolnozemske Slováci*. Tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Botik, Ján 2019 *Slovenská Dolná zem*. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Botik, Ján – Botiková, Marta 2009 Slovenská komunita v Níredháze. K formovaniu skupiny Tirpákov. In: *Slovenský národopis* 57, s.21-42.
- Bujtár, Pavel 2002 Salaše a sálaše. In: *Dolnozemskej Slováky VII (XXII)* č.3, s.7-9.
- Burke, Peter 2005 *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha: Nakladatelství Argo
- Dedinszky, Gyula (1981). Produkty získané zo zakálačiek v stravovaní v Békešskej Čabe. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku* 3, Budapest: Vydavateľstvo učebnic, s.101-125.
- Divičanová, Anna 1996 Vývojové varianty tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku. In: A.Divičanová (ed.): *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav v Maďarsku, s.7-36.
- Haan, Ludevít 1866 *Pamietnosti Békeš-Čabánske*. V Pešti: Tlačou Hornánskeho a Hummela.
- Kmet, Martin 1972 Vplyv ľudových hudobných nástrojov na vývin pazovského spievania. In: *Stará Pazova 1770-1970*. Nový Sad: Obzor, s.352-370.
- Kmet, Miroslav 2012 *Krátke dejiny dolnozemskej Slovákov*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Kowalská, Eva 2011 Od Satmárskeho mieru po Tolerančný patent (1711-1781). In: D. Kusendová (ed.) *Historický atlas evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, s.45-47.
- Kutlik, Felix 1888 *Báč-Sriemski Slováci*. Nemecká Palánka.
- Lipták, Ľubomír 2000 Múzeum a súčasné historické povedomie. In: G.Podušelová-E. Kurincová (eds.) *Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska*. Bratislava: Slovenské národné múzeum s.13-16.

- Markovic, Matej 1748 Krátka správa o prírode a o vlastnostiach rovinatého kraja, ktorý dve rieky Maruša a Köröš obtekajú. Z latinčiny preložil Ján Sirácky. In: *Dolnozemský Slovák* II.(XVII), číslo 3, Príloha.
- Menci, Václav 1956 Pravěké tradice v stavební tvorbě našeho lidu. In: *Zprávy památkové péče* 16, 1956, s.82-89.
- Mladebovic, Olivera 1973 Neke promene u tradicionalnom sklapanju braka kod Slovaka u istočnom Sremu. In: D.Dudok (ed.) *Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine*. Nový SAD: Vydavateľstvo Obzor, s.49-59.
- Mráz, Andrej 1948 *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. Bratislava: Vydavateľstvo Pravda.
- Myjavcová, Mária 2006 *State o našej slovenčine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- Pálenkás, Juraj 1990 Živočišna výroba a zverolekárska činnosť. In: M.Krivák (ed.) *Poľnohospodárske tradície vojvodinských Slovákov*. Nový Sad: Vydavateľstvo Obzor, s.115-124.
- Rohárik, Pavel 2010) *Terminológia remeselníckej výroby a jazyk štúrovského obdobia Slovákov v Nadlaku*, II. a III. časť. Editor: V. Patráš, Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Sirácky, Ján 1966 *Stábovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Sirácky, Ján 1975 Dolná zem a Slováci. In: Slovenský národopis 23, číslo 2, s.173-1852.
- Sklabinská, Milina – Mosnáková, Katarína (eds.) 2013 *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.
- Skolka, András 1988 *A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság.
- Slavkovsky, Peter 2006 Poľnohospodárstvo. In: M. Benža (ed.) *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s.215-225.
- Školka, Andrej 1814 Historisch-topographische Beschreibung von Mezőberény im Békés-Comitate. In: *Hesperus* No 17-19, 21-23, 25-27, 29-31, 34, 38.
- Štefanec Ondrej (1980) *Stojím pred domom*. Bukurešť: Vydavateľstvo Kriterion.
- Šzpec, Jozef 1968 *Reč Slovákov v Juhoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo VEDA.
- Trützschler, Eugenie 2010 Modely ochrany národnostných menšín. In: J.Buzalka (ed.): *Národné práva menšín*, s.63-80. Bratislava: Časopis OS/Občianska spoločnosť.
- Uherek, Zdeněk – Beranská, Veronika 2011 Diaspora. In: J. Blahušek (ed): *Malý etnologický slovník*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, s.12-13.
- Vajkai, Aurel 1974 Tótkomlósí népi építkezése. In: *A Békés megyei múzeumok közleményei* 3, s.135-210.
- Zajac, Daniel – Haan, Ľudovít 1853 *Dejepis starého a nového Nadlaku*. Do slovenčiny z pôvodného vydania v roku 1853 prepísal a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko a Vydavateľstvo ESA, 2006.
- Žilinsky, Michal 1872 *Dějepis mestečka Sarvaš a opis nynějšíj jeho poměru*. V Pešti: Tiskem